

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертационен труд на тема:

„НАРУШЕНИЯТА НА УСТНИЯ ЕЗИК КАТО ОСНОВЕН ПРЕДИКТОР ЗА ПОЯВА НА ДИСЛЕКСИЯ НА РАЗВИТИЕТО“

за придобиване на ОНС „Доктор“

в професионално направление 1.2. Педагогика (Логопедия)

Докторант: Теодора Пенкова Яръмова

Научен ръководител: проф. Цветанка Ценова, д.п.н.

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Факултет по науки за образованието и изкуствата

Катедра „Логопедия“

Рецензент: доц. д-р Екатерина Въткова Тодорова

7.4. Обществено здраве, Нов български университет

Рецензията е изготвена в съответствие с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото приложение и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски“.

Рецензирането на материалите е съгласно заповед на ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ за назначаване на научно жури № РД 38-62/31.01.2023 г.

Теодора Яръмова е представила всички необходими документи, изисквани за процедурата за защитата на дисертация.

1. Кратко представяне на докторанта

Теодора Яръмова завършва бакалавърското си образование през 2004 г. във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, специалност „Социални дейности“. През 2014 г. придобива ОКС магистър в ПУ „Паисий Хилендарски“ с професионална квалификация – логопед, учител по езиково-говорни нарушения. От 2019 г. е редовен докторант в СУ „Св. Климент Охридски“, докторска програма „Логопедия“, професионално направление 1.2. Педагогика (Логопедия). В периода 2013-2016 г. работи като младши учител на деца с езиково-говорни нарушения в Ресурсен център за подпомагане на интегрираното

обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности, гр. Смолян. От 2016 г. до настоящия момент работи последователно като – учител на деца с езиково-говорни нарушения в Регионален център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование, гр. Смолян; логопед в СОУ „Св. Св. Кирил и Методий“ и ОУ „Иван Вазов“, гр. Смолян.

От 2019 година е носител на Трета професионално-квалификационна степен, СУ „Св. Климент Охридски“, ДИУУ. В периода 2005-2023 г. участва в общо 44 квалификационни курса, обучения, конференции и семинари в областта на логопедията, приобщаващото образование и специалната педагогика. Факти, които безусловно демонстрират стремежа на докторант Теодора Яръмова за професионално развитие, усъвършенстване и допълнителна квалификация.

Без да преразказвам съдържанието на дисертационния труд, ще поставя някои акценти, които според мен са важни.

2. Значимост на изследвания проблем в научно и научно-приложно отношение

Предмет на представената докторска дисертация е оценка на атипичното езиково поведение в устната реч като маркер за последващи затруднения както в овладяването на процеса писане, така и в развитието на училищни умения като цяло. Авторката определя тези затруднения като дислексия на развитието. Обект на изследване са деца на възраст от 6;0 до 7;0 години, които след направена оценка на езиковото функциониране, формират експериментална група, демонстрираща наличие на езикови дефицити. Проучването има за цел да провери дали установеното атипично езиково поведение взаимодейства с академични затруднения в училищна възраст. В този смисъл изследвания проблем има сериозно практическо приложение. По правило децата със специфични езикови нарушения израстват като деца с трудности в овладяването на писмената форма на речта и в развитието на академични умения. Безспорно четенето и писането са процеси, базирани на езиковата компетентност и възможностите за правилна езикова изява в устната реч. Клиничните интервенции в ранните години трябва да увеличат максимално възможността за укрепване на устната реч като основа на грамотността – не само готовността за четене и писане, но и такива насочени към семантиката, речника и генерирането на собствени езикови изказвания.

От друга страна, един от основните диагностични маркери за дислексия на развитието е т.нар. несъответствие между нивата на езикова изява в устната и в писмената реч (Lyon GR, 2003; Catts, Adlof, Hogan, & Weismer, 2005; Berninger V., 2006; Connolly V., 2006). На ниво устна реч децата с дислексия генерират нормативни езикови изказвания по отношение на формалната структура на езика. Също така се характеризират с високи нива на функциониране в останалите области от езиковата система – семантиката и прагматиката. Децата с дислексия и тези с езикови нарушения на развитието споделят общ дефицит единствено по отношение на развитието на метафонологични езикови умения (Bishop D., Snowling M., 2004). Нещо повече, при дислексия тези особености генерират затруднения с графемно-фонемното декодиране при четене, докато при

езикови нарушения на развитието рефлектират върху разбирането на прочетеното (Snowling M., 2017). Различия, които определят диференциран подход за диагностика и логопедична интервенция.

Ето защо смятам, че по-сериозния принос на изследователската тема е в търсенето на специфични връзки между отделни компоненти на езиковото развитие и затрудненията в академичните постижения, което е извършено от докторантката и до голяма степен е представено.

3. Цел, задачи и хипотези на изследването

Във връзка с формулираните изследователски въпроси за оценка на езиковото функциониране в устната реч и интерпретация на установените дефицити като предиктор за затруднения в овладяването на писмената реч смятам, че докторант Яръмова конкретизира съответни хипотези, методи и процедури за изследване. Целта и задачите са поставени ясно и конкретно. Изследователските въпроси са съдържателни и отговарят на целта.

4. Степен на познаване на състоянието на проблема и съответствие на използваната литература

Предвид на поставената тема и авторовите търсения на взаимодействие между развитието на устната и писмената реч, теоретичната рамка представя различни подходи за интерпретация на езика и неговото функциониране – медицински (невропсихологичен) и поведенчески (лингвистичен). В същия текстуален раздел са разгледани и различни концепции за разбиране на развитийните езикови нарушения и дислексия на развитието. Атипичното езиково поведение е изведено като основен предиктор за появата на дислексия.

Представените модели на придобити нарушения на езика, от една страна и придобити нарушения на процесите четене и писане, от друга, смятам за излишни в теоретичната постановка на разглеждания проблем, тъй като не отговарят на темата на дисертационния труд.

В същото време липсва ясен теоретичен модел за дефиниране на състоянието дислексия на развитието. Съвременният подход за интерпретация на нарушението, като феномен на различен тип преработка на вербална информация, не е изведен. Същото важи и за основните диагностични критерии, които го определят:

- Несъответствие между потенциалните възможности на индивида и постиженията в писмената реч;
- Несъответствие между способността за декодиране при четене и разбиране на прочетеното;
- Несъответствие между нивата на езикова изява в устната и писмената реч;
- Несъответствие в постиженията.

Следствие от това възниква и сериозен теоретичен казус: Дислексията се отнася до деца с развитийни езикови нарушения, които са преминали в училищна възраст или е отделна нозология, проявяваща се като специфично затруднение в овладяването на грамотност, манифестирана от различни прояви и предполагаща различни логопедични методи за въздействие?

Също така, представената форма на дислексия като „по-общ синдром с предварително известна етиология – сензорно, зрително, интелектуално, моторно, кинетично, аутистично разстройство“ (стр. 44) се отнася до широк спектър нарушения на детското развитие, които са изключващи критерии за дислексия.

5. Коректност при цитирането на представителен брой автори

Цитирани са сериозен брой научни източници – 276 заглавия (27 на кирилица, 246 на латиница и 3 интернет сайта), които обхващат широк диапазон на публикуване като най-старият е от 1973 г. До голяма степен цитирането е коректно и обхваща значими автори в областите, свързани с темата на дисертацията. Установена е неточност при цитирането на интернет адреси, което предполагам е техническа грешка. Става въпрос за публикация във Facebook (Retrieved on 28.06.2019 from <https://www.facebook.com/dyslexia.kids/posts/2077721382263637>), която разбира се не би могла да има статут на научен текст.

6. Наличие на обоснован и разработен теоретичен модел на изследването

Разработен е оригинален инструментариум, конструиран в две отделни методики за лонгитудинално проучване на взаимодействието между езикови нарушения в предучилищна възраст и установяване на затруднения в писането, академичната успеваемост и половите различия в начална училищна възраст, при едни и същи изследвани лица. Оценката на езиковото функциониране включва задачи за фонологични, мета-фонологични, морфо-синтактични и семантични езикови умения. За оценка на писмената реч е използвана вербално-слухова диктовка. Данните за академичното функциониране на изследваните лица в училищна възраст са събрани, чрез специално разработен за целите на проучването педагогически въпросник. Прави добро впечатление, че авторската методика за оценка е конструирана в традициите на българската логопедична теория и практика.

7. Съответствие на избраната методология и методика на изследване с поставената цел и задачи на дисертационния труд

Представената методика за оценка е съобразена с поставените цел и задачи на проучването. От изследваните 100 деца с батерията за езиково функциониране, са установени 19 случая на деца с атипично езиково развитие. Същите (с изключение на едно) са проследени в академичната среда на началното училище. Смятам, че това е един от основните приноси на проведеното проучване. Поради изключителната си

трудоемкост лонгитудиналните изследвания са рядкост в българската научно-изследователска практика. В този смисъл, представените резултати са ценни и могат да бъдат информативни. Направените изводи от първия и втория етап на изследването дават основание на докторантката да приеме, че издигнатите хипотези се потвърждават. Получените резултати безусловно потвърждават взаимодействието между устната реч и развитието на умения за писане, в частност уменията за вербално-слухова диктовка.

8. Наличие на собствен принос при събирането и анализирането на емпиричните данни

Всички изследвания и други приложени методи, са разработени и проведени лично от докторантката, под ръководството на научния ѝ ръководител. Смятам, че направеното проучване е добра основа за бъдещи изследвания, които да бъдат разширени с оценка и на други аспекти от способността за кодиране на писмен текст, както и такива, свързани с развитието на уменията за четене.

9. Приноси

Бих искала да обърна особено внимание на един съществен приложен принос на дисертационния труд. В областта на комуникативните нарушения е прието да смятаме, че за да функционира езика правилно, той не трябва да се различава по форма съдържание и употреба от очаквания за възрастта и социокултурната среда. Езиковото поведение се разглежда като изява на езиковата компетентност на индивида за формата, съдържанието и употребата на родния му език, чрез речта. С други думи езиковата изява е реалната употреба на езика в процесите на общуване, кодиране и декодиране на съобщения в различни по вид изказвания. Изразява уменията да се прилагат имплицитните и научни знания за граматиката, речника и употребата на езика във всяко едно конкретно общуване по такъв начин, че да се постигне успех при неговия завършек. Модалности на тази езикова изява са устната и писмената реч. Речта – устна или писмена, съдържа идентични езикови единици и правила за тяхното комбиниране. Получените резултати от направеното проучване доказват, че особеностите в овладяването и употребата на лингвистичните знакове в устната реч предизвикват сходни прояви при развитие на грамотността (умения за четене и писане). Това е от изключително значение за клиничната практика и спецификата на терапевтичните подходи. Необходимо е логопедичните интервенции при работа с деца с езикови нарушения на развитието да включват не само развитие на фонологични, морфосинтактични, семантични и прагматични езикови умения за изява в устната реч, но и да бъдат подкрепени с неконвенционално оgramотяване от специалист (в горна предучилищна възраст), с цел превенция на академични затруднения. В случаите, в които бъде установено нетерапевтирано състояние на атипично езиково овладяване, началните педагози би трябвало да бъдат информирани, че това са ученици, в риск от академични затруднения и се нуждаят от специализирана логопедична подкрепа.

10. Публикации, свързани с дисертационния труд

Резултати от дисертационния труд са публикувани в седем издания – едно в списание „Специална педагогика и логопедия“, изд. ФНОИ, СУ „Св. Климент Охридски“ и в шест сборника с доклади от научни форуми на ФНОИ, СУ „Св. Климент Охридски“.

11. Автореферат

Представеният автореферат коректно отразява основните аспекти на изследването и приносите на разработения труд.

Заклучение

В заключение, въпреки направените бележки и препоръки към представената разработка смятам, че представеният ми за рецензиране труд на Теодора Пенкова Яръмова съдържа съществени резултати, изводи и препоръки, които биха имали сериозно практическо приложение при работа с деца с обучителни трудности, особено при такива с установено атипично езиково развитие.

Във връзка с това смятам, че на Теодора Пенкова Яръмова може да бъде присъдена образователната и научната степен „доктор“ в професионално направление 1.2. Педагогика (Логопедия).

21.04.2023 г.

Рецензент:

доц. д-р Екатерина Тодорова